

NURİ ÖZCAN

Yrd. Doç. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, GSTM Fakültesi

Ehl-i Beyt Sevgisinin Türk Dinî Mûsikisindeki Yankıları: Mersiye Gelenegi

Sümbül Efendi Camii

Dinî-tasavvûfî Türk edebiyatında mersiyeler, Ehl-i beyt sevgisi ve saygısının yanı sıra daha çok Hazreti Hüseyin ile aile mensupları ve yetmiş kadar taraftarının 680 yılında Kerbela'daki şehadetinin acısı ve ona duyulan sevginin yansımaları tarzında yazılmıştır.

► Hazreti Peygamber (a.s.)'in vefatından sonra müslümanlar, ona, ailesine ve ashabına olan sevgilerini ve hasretlerini, çeşitli edebî şekillerde ifade etmeye çalıştılar. Bunlar arasında edebiyat sahasında özellikle manzum olarak kaleme alınan eserler, ilerleyen zaman içerisinde belirli şekillere bürünerek, her biri kendine has tavır ve üsluplar çerçevesinde ortaya çıkmaya başladılar. İşte mersiye de, edebî sahadaki bu gelişmelere, ses sanatının da iştirakiyle derinleştirilen ve dolayısıyla şiirin mûsikiyle zenginleşerek yeşertilen bir "dinî mûsiki" şekli olarak ortaya çıktı.

Edebî Yönüyle Mersiyelere Kısa Bir Bakış

Lügatte, ölen bir kişinin iyi hallerini ve onun ölümden duyulan üzüntüyü dile getirmek üzere yazılan manzume anlamına gelen mersiyelerin Arap, Fars ve Türk edebiyatında pek çok örneği bulunmaktadır. Mersiyeler sadece ölen kişiler için söylenmekle kalmamış, çok sevilen ve kendisine değer verilen herhangi bir şeyin kaybı karşısında duyulan hüznün ifadesi olarak da manzumelere yansımıştır. Akraba ve dostların, şehzade, padişah, vezir gibi devlet büyüklerinin ölümlerinden duyulan üzüntülerin yanı sıra deprem, sel gibi tabii afetler, işgale uğramış şehirler de mersiyelere konu olmuştur. Filibelizade Âsim ile Namık Kemal'in birlikte yazdıkları "Vatan Mersiyesi", Bâkî'nin "Kanuni Sultan Süleyman Mersiyesi", Taşlıcalı Yahya'nın "Şehzade Mustafa Mersiyesi", Aynî'nin "Üçüncü Selim Mersiyesi" bunlardan sadece birkaçıdır.

Dinî-tasavvûfî Türk edebiyatında ise mersiyeler, Ehl-i beyt sevgisi ve saygısının yanı sıra daha çok Hazreti Hüseyin ile aile mensupları ve yetmiş kadar taraftarının 680 yılında Kerbela'daki şehadetinin acısı ve ona duyulan sevginin yansımaları tarzında yazılmıştır. Kerbela hadisesinin Muharrem ayında meydana gelmesi sebebiyle "muharremiyye" olarak da adlandırılan mersiyeler ayrıca "Âl-i abâ mersiyeleri, Kerbela mersiyeleri" olarak anılmıştır. İslâmî

Türk edebiyatında bu tür mersiyeler çokça kaleme alınmıştır. Bunlar arasında ise başta Yazıcızade Mehmed Efendi (ö.1451)'nin olmak üzere Fuzûlî (ö.1556)'nin ve Musa Kâzım Paşa (ö.1890)'nın mersiyeleri çok ünlüdür.

Mersiyeler ilk dönemlerde daha çok kaside tarzında yazılırken sonraları terkihibend ve terciibend nazım şekilleri tercih edilmiş ve mersiye metinlerinde çoğunlukla aruzun "fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün" vezni kullanılmıştır.

Türk Dinî Mûsikisinde Mersiyeler

Hazreti Hüseyin ve diğer Ehl-i beyt mensuplarının 10 Muharrem 61(10 Ekim 680) tarihinde Kerbela'da şehid edilmesinin yıl dönümlerinde tertip edilen matem merasimlerinde bu olaylara sebep olan kişileri de lanetlemek ve bu olaydan duyulan üzüntüyü dile getirmek üzere kaleme alınan mersiyelerin, "nevahân" ve "mersiyehân" adı verilen mûsikişinaslar tarafından irticalî veya bilinen bestesiyle okunması, Türk dinî mûsikisinde mersiye adıyla yeni bir icra tarzının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

İslâm dünyasında ilk olarak Irak Büveyhî Hükümdarı Muizzüddevlle Ahmed'in 10 Muharrem 345 (8 Şubat 963) tarihinde Bağdat'ta başlatmış olduğu matem törenleri, daha sonra İran bölgesi başta olmak üzere Şii çevreleri, özellikle silsileleri Hazreti Ali'ye ulaşan Sünnî tasavvuf ve tarikat çevrelerinde yaygınlık kazandı. Bu matem törenleri, muharrem ayının ilk on gününde, bilhassa onuncu gün ve gecesinde yoğunlaştı. Zamanla muharrem ayı bütünüyle bir matem ayı hüviyetine büründü, bu ayda yapılan törenler bazen safer ayının ilk on gününü de kapsayacak şekilde genişletildi.

Ehl-i beyt sevgisi, bütün müslümanları birleştiren ortak bir duygu olduğundan muharrem törenleri pek çok müslüman devletin de resmî veya özel merasimleri arasında yer aldı. Bu merasimler zaman içerisinde İslâm coğrafyasının çeşitli bölgelerinde değişik mezhep ve tasavvufî anlayışlar çerçevesinde farklı uygulamaları da beraberinde getirdi.

Hafız Celal Yılmaz

Hafız Hüseyin Sebilci

Muhammed Ali Hilmi Dedebara

“**Âşık Yunus'un “Şehitlerin şer-
çeşmesi/Enbiyânın bağı başı/
Evlîyânın gözü yaşı/Hasan
ile Hüseyin'dir” mısralarıyla
başlayan manzumesi, geçmişte
pek çok makamda bestelenerek
tarikât zikirlerinde okunmuş
yaygın manzumelerdendir.**”

İslâmî Türk edebiyatında tespit edilen en eski Kerbela mersiyelerinin Âşık Yunus ve Yazıcızade Mehmed tarafından yazıldığı ve bu eserlerin yüzyıllar boyu besteleri ile okunageldiği göz önüne alındığında, Osmanlı döneminde mersiye okuma geleneğinin XV. yüzyılda başladığı söylenebilir de, Osmanlılar'dan önce Anadolu'da mevcut olan, Sünnî anlayışın dışındaki toplulukların da muharrem ayında düzenlenen bu törenlerle ilgilendikleri muhakkaktır. Bu durum dikkate alındığında Anadolu'da mersiye okuma geleneğinin XIII. yüzyıla kadar geriye götürülebilmesi mümkündür. Nitekim Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö.1274) bir Kerbela mersiyesi yazmış ve Mesnevî'sinde muharrem törenlerinde aşırı hareketlerden sakınılmasını tavsiye etmiştir.

Mersiye metinlerinde XV. yüzyıldan itibaren büyük bir artış görülmeye başlanmış ve bunların bestelenmiş bazı örnekleri de yüzyılları aşarak günümüze ulaşmıştır. Eskiden muharrem ayı süresince başta Bektaşî tekkeleri olmak üzere bütün tekkelerde Kerbela mersiyesi, Ehl-i beyt ve on iki imam sevgisini terennüm eden manzumeler okunurdu. Bazı tekkelerde ve tarikât zikirlerinde muharrem'in ilk on gecesinde Fuzûlî'nin Hadîkatü's-suadâ'sından bölümler bir çeşit beste ile okunurdu. Ayrıca muharrem ayının onundan otuzuna kadar, tekkelerin zikir (ayın) gün ve gecelerinde kurbanlar kesilir, küçüklü büyüklü sofralar kurulur, muharreme mahsus toprak tabaklarda aşure dağıtılır, bu esnada herkesin önüne bir miktar peynir ve ekmek konurdu. Hüzünlü bir şekilde devam eden bu zikirler esnasında, “perde kaldırma” usulü tatbik edilmez, Hazreti Hüseyin ve Kerbela şehitlerine saygı ifadesi olarak, herhangi bir enstrüman kullanılmaz, zikrin seyrine uygun muharrem ilahileri okunurdu.

İstanbul'da Muharrem Törenleri

İstanbul'da muharrem törenleri muharrem'in onuncu günü önce, geniş avlusunda Hazreti Hasan ve Hüseyin'in, halk arasında “çifte sultanlar” olarak anılan birer kızının medfun olduğuna inanılan Sünbülüyye tarikâtının merkez dergahı olan, Kocamustafapaşa'daki Sünbül Efendi Hankâhı'nda (günümüzde Sünbül Efendi Camii) yoğun bir şekilde başlar daha sonra diğer Halvetî-Kıyâmî tekkelerinde devam eder. Ünlü edebiyat ve mûsiki araştırmacısı Sadettin Nüzhet Ergun Türk Mûsikisi Antolojisi adlı eserinde on muharremde Sünbül Efendi Dergahı'nda öğle namazından sonra on iki rekat “husemâ namazı” kılındığından ve Yazıcızade Mehmed'in mersiyesinin okunduğundan; gece de yüz rekat nafîle namazının kılınmasından sonra yetmiş bin “kelime-i tevhid” çekildiğinden bahseder.¹ Tasavvuf ve tarikâtlar tarihine ait yazılarıyla tanınan Cemâleddin Server Revnakoğlu da bir makalesinde bu konu ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

“...Muharrem'in onuncu günü ve en önce Kocamustafapaşa'daki Sünbülî hankâhında Sünbülî salâtından sonra Yazıcıoğlu'nun mersiyesi okunur, arkasından bütün İstanbul şeyhlerinin iştirakiyle, usta zâkirlerin idaresinde yapılan üç halkalı muazzam ve debdebeli devranlar hasil olan ve hâtifi bando halinde arşa yükselen uğultular ortalığı gayş ederdi. Kocamustafapaşa hangâhından sonra diğer Halvetî ve Kıyâmî tekkelerinde sırasıyla mersiye cemiyetleri için günler ayrılır, kıyâmîlerde o gün evrâd-ı şerife okunmaz, (salât-ı kemâliyye)den ve (mihrap duası)ndan sonra hemen mersiye başlanırdı. Tophane'de pîr-i sâni İsmail Rûmî makamı olan Kâdirîhâne'de diğer dergâhlarda dinlediğimiz mersiyelerden hiçbiri müstakillen okunmaz, bunun yerine evliyâullahın nutuklarından seçilmiş yine mersiye mahiyetinde fakat tevşih tarzında bestelenmiş Kerbela manzume-

leri cumhur halinde okunurdu.”²

Revnakoğlu, muharrem ayında çocukluğuna ait bir hatırayı da şu şekilde nakleder: “...Çenberlitaş'ta, Rufâiyye'nin Ulvâniyye kolundan ve Fatih'in askerlerinden bir babayiğitin ismini taşıyan Karababa-yı Velî dergâh-ı şerifinde ise- ki ben çocukluğumu bunun içinde geçirmişimdir- kısa bir (usul)den sonra yani (salât-ı kemâliyye) ve (mihrap duası)nı takiben hemen mersiye başlar ve ekseriya şair ve bestekâr Musullu Âmâ Hâfız Osman, Şehlâ Hâfız Osman, dergahın daimî zâkirbaşısı Aksaraylı Sallabaş Âmâ Hâfız Hasan, devrinin muazzam şöhreti Yaşar Baba, Fethiyeli Nezihî Bey, Kasımpaşalı Hâfız Recep Efendi merhumlar gibi zamanında zirve sayılan büyük üstadların yakıp kavuran sesleri ve fevkalâde tavırlarıyla pek rikkatli bir surette okudukları (Mersiye-i çiğersûz)un hitâmında, Hazreti Hüseyin'in kamîs-i saâdetleri (mübarek gömlekleri), sembolik olarak herkes tarafından öpülerek, koklanarak ziyaret olunurdu.”³

İstanbul'un Bektaşî tekkelerinde de muharrem ayı süresince mersiyeler okunurdu. Bunlar arasında Merdivenköy'deki Şahkulu tekkesinin şeyhi ve Niyâzî-i Mısıri'nin tanınmış halifelerinden Azbî Mustafa Çavuş'un mersiyesiyle, divanındaki Na't-ı Alî'ler; Misâlî Baba, Mebnî Baba, Sâfi Baba ve son devir Merdivenköyü tekkesinin şeyhlerinden Mehmed Ali Hilmi Dede Baba gibi Bektaşî şairlerinin mersiyeleri en çok okunanlar arasında idi.

Eskiden Anadolu'da muharrem ayında mevlid okutma geleneği de vardı. Bu geleneğin XVI. yüzyıldan Osmanlı döneminin sonuna kadar devam ettiği anlaşılıyor. Yakın yıllara kadar süren bu uygulamanın bir örneği Kastamonu'da Nasrullah Camii'nde gerçekleştirilmekteydi. Bu merasimlerde, namazdan sonra meydana iki sıra halinde toplanan cemaatin arasında sebilciler, mersiye ve ilahi okuyarak su dağıtır, cemaat, Hazreti Hüseyin'in hatırasına hürmeten, içinde esma-i hüsnâ ve Yasin suresinin yazılı olduğu bakır taslarla dağıtılan sudan birer yudum içerdi.

Muharrem İlahileri

Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi muharrem ayında tekke zikirleri esnasında mersiyelerin yanı sıra, “muharrem ilahileri” de okunurdu. Bestelenmiş mersiyelerin en eskilerinden biri Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin Muhammediyye adlı eserinde yer alan “Vefâtü'l-Hasan ve'l-Hüseyin” başlıklı elli dört beyitlik manzumedir. “Rivayette gelir bir gün

Hat: İsmail Zühdi
Hüseyin-i Kerbelâ'nın vâkiât-ı mâtem-engîzi
Zebân ü hâme ü savt ü hurûf ile edâ olmaz
FASİHÂ nüh-felek yâkût u rummân ile pür olsa
O mihr-i âlemin bir katra kânına bahâ olmaz

Resûlullah olup dilşâd/Ki dizinde oturmuştu Hüseyin ile Hasan şehzâd” mısraıyla başlayan manzumenin başından bir kısmı dinî mûsikimizin önemli bestekârlarından Hatîb Zâkirî Hasan Efendi (ö.1623) tarafından nühüft makamında bestelenmiş ve bu beste günümüze ulaşmıştır. Aşık Yunus'un “Şehitlerin şer-çeşmesi/Enbiyânın bağı başı/ Evliyânın gözü yaşı/Hasan ile Hüseyin'dir” mısralarıyla başlayan manzumesi de, geçmişte pek çok makamda bestelenerek tarikat zikirlerinde okunmuş yaygın manzumelerdendir. Bunların dışında bestesi zamanımıza kadar gelmiş muharrem ilâhilerinin mevcudu fazla değildir. Şikârizâde Ahmed Efendi (ö.1831)'nin bestelediği “Yâ Resûlallah bize gör n'etti âsî ümmetin” mısraıyla başlayan hicaz; Muallim İsmail Hakkı Bey (ö.1927)'in bestelediği “Ehl-i aşka bir belâ zindandır bu mâsivâ” mısraıyla başlayan tâhir; Hacı Ârif Bey (ö.1885)'in bestelediği “Mahzen-i esrâr-ı şâh-ı Murtazâsın

yâ Hüseyin" mısraıyla başlayan hüseyinî; Sermüez-zin Rifat Bey (ö.1888)'in bestelediği "Aşk tâki meskenindir yâ Hüseyin ibn-i Alî" mısraıyla başlayan hüseyinî ve "Dâver-i aşr-ı muharremdir Hüseyin-i Kerbelâ" mısraıyla başlayan hicaz ilahileri bu eserlerin en meşhurları arasındadır.

İstanbul'da yetmişmiş mersiye hanlar hakkında kayıtlara ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ulaşılabilmektedir. Son bir buçuk asırlık dönemde bilhassa mersiye hanlıkta tanınan pek çok müsişinas yetiştirilmiştir. Bunlar arasında Beylerbeyi Hakkı Bey, Beylerbeyi Camii imamı Hafız Hamdi Efendi, Üsküdar'da Vâlîde-i Atîk Tekkesi şeyhi Hafız Şerâfeddin Efendi, Kasımpaşa'da Hâşimî Dergahı şeyhi Mehmed Süreyyâ Efendi, Cerrahpaşa Camii imam ve hatibi na'than Hafız Kemal, Üsküdarlı Hafız Hüseyin Tevfik Efendi ve Karababa Dergahı son şeyhi Hakkâkzâde Ali Haydar Bey'den özellikle bahsedilmelidir. Cumhuriyet'in kurulmasının ardından yavaş yavaş önemini kaybetmeye başlayan mersiye hanlık, Hüseyin Sebilci (Okurlar) (ö.1975) ile son dönemlerini yaşadı diyebiliriz. Ancak onun en sadık talebesi Celâl Yılmaz (d.1940) halen her 10 muharremde yânik sesiyle hocasını da yâd ettirmektedir.

Goygoycular

Eski İstanbul hayatında kendilerine "goygoycular" tabiri yakıştırılmış, muharrem ayında altısarılı sıralar halinde, şehir sokaklarında dolaşarak aşure erzakı toplayan özür lü gruplara rastlanırdı. Sultan II. Mahmud Han tarafından Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra ortaya çıktığı tahmin edilen bu gruplar sokak sokak dolaşırken Kerbelâ hâdisesini konu alan mersiye, kaside ve ilahiler okurlar ve okudukları eserlerin her mısraının veya her kıtasının sonunda topluca "hey kaygulu cânım" sözünü tekrar ederlerdi. Zamanla "yâ hoy goy goy cânım" şeklini alan bu ifade sebebiyle halkın bu kişilere "goygoycu" adını verdiği söylenir.

Topluluk bir sokağın başına geldiğinde halka olup durur, başlarındaki rehber "Allah Allah, bir Allah, kadîm Allah, şühedâ-yi Kerbelâ, İmam Hasan ve Hüseyin aşkına, cemî-i

HICAZ İLÂHÎ
(Şehidlerin ser çeşmesi ...)

Sofyan
J. 96

Besteci: -
Güfte: Yunus Emre

enbiyâ ve evliyâ keremine, cümle mertler (cömertler) demine, gelip geçmiş mü'minlerin ervâhına hû diyelim hû" şeklinde bir gülbank çeker, diğerleri de bir ağızdan "hû" diyerek karşılık verirlerdi. Gülbangın okunması esnasında evin kapısı açılıp aşure harcı uzatıldığında hemen duaya geçilirdi. Goygoycuların bu şekilde sokak sokak dolaşarak erzak toplamaları II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle (1908) yasaklanmıştır.⁴

Günümüzde mersiye okuma geleneği, her yıl muharrem onuncu günü özellikle Şif- Caferî müslümanların çoğunlukta olduğu İran, Azerbaycan, Irak, Ürdün, Lübnan gibi ülkelerde, Türkiye'de Iğdır'da ve İstanbul Halkalı'da Caferî vatandaşlar tarafından düzenlenen matem törenleriyle bazı tasavvufî çevrelerde devam ettirmektedir. ◀

KAYNAKLAR

- Bünyamin Çağlayan, Kerbelâ Mersiyeleeri, Ankara 1997.
- Cemâleddin Server Revnakoğlu, "Eski Muharremlerde Mersiye ve Aşure", En Son Dakika Gazetesi, 5-6 Kasım 1951.

- Halil Can, "Dini Müsiki", Müsiki Mecmuası, (1974), sayı: 294, s.19-22; sayı: 296, s.20-21.
- Midhat Sertoğlu, "Kerbelâ Olayı ve Matem Âyini", Hayat Tarih

Mecmuası, (1977), sayı: 146, s.46-52.
- Mehmed Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1993.